

Landschap rond Leeuwarden

Leeuwarden is één van de elf Friese Steden en tevens hoofdstad van de provincie. In de omgeving treffen we een veelheid van landschappen aan: Middelsee met de Nieuwlanden, kwelderwallen op de oevers van die Middelsee, knipklei achter de kwelderwal en het zandgebied met veenontginningen.

Peter Huig, Joost Lobstein

De oudste sporen van bewoning in Leeuwarden komen uit de vroegste terpentijd, ± 500 jaar voor Chr. Bij de Peter Stuyvesantweg zijn potscherpen uit deze tijd gevonden.

Deze eerste bewoners kwamen waarschijnlijk uit Drenthe. De arme zandgronden van Drenthe hadden door ontbossing en overbegrazing te maken met verwoestende zandstormen. Via riviertjes als de Boorne bereikten de Drenten de vruchtbare kleistreek. Hier gingen zij wonen op de hogere gedeelten. Bij Leeuwarden waren dit de kwelder- en oeverwallen van de Middelsee. Toen de neder-

zetting overstromd werd, trokken de mensen weg. De oorsprong van Leeuwarden is terug te voeren op drie terpen, Oldehove, Nijehove en Hoek. Oldehove is de oudste van de drie (100 na Chr.).

Nijehove is een vroeg middeleeuwse terp en Hoek stamt waarschijnlijk uit de 13e eeuw. De twee laatste terpen zijn mooie voorbeelden van handelsterpen met hun rechthoekige verkeveling en smalle straatjes.

Tussen Nijehove en Hoek stroomde de Ee (nu de Eewal). Hier lag ook een uitwateringslus. In 1435

werden de drie terpen samengevoegd. Zestig jaar later was Leeuwarden door een stadsgracht omringd en kon met recht de betiteling 'stad' dragen.

Hempensermeer polder

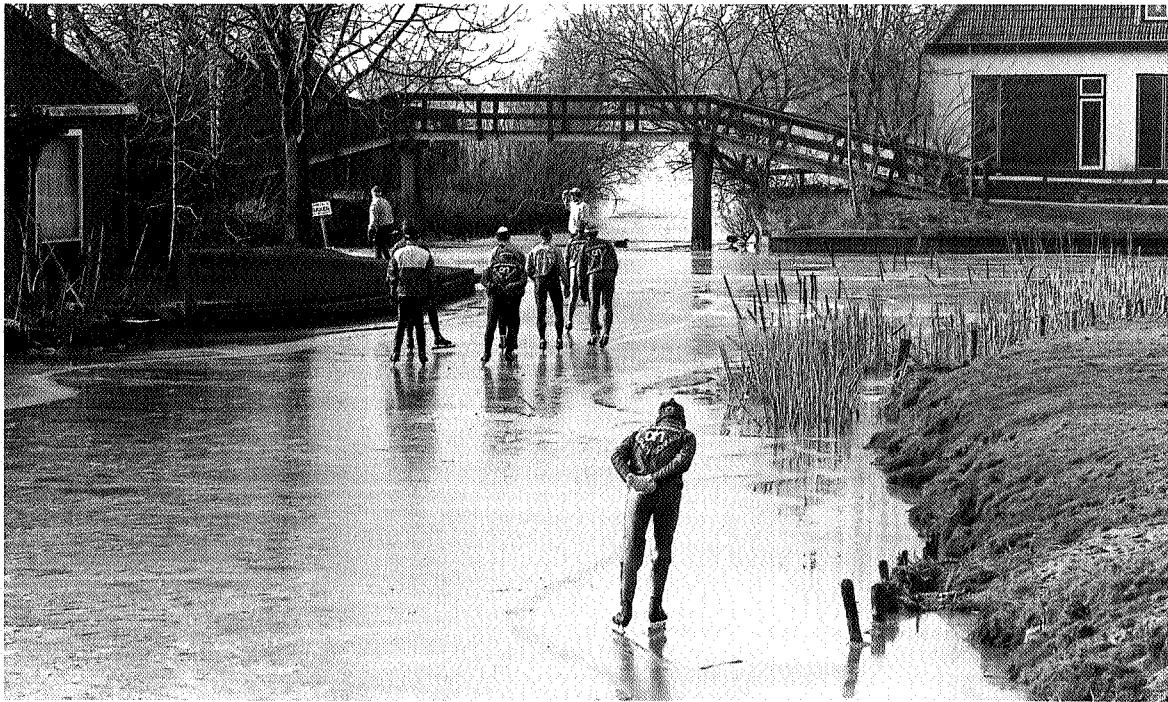
In het knipkleigebied rond Leeuwarden ligt een aantal laaggelegen polders, omgeven door een ringdijk en/of ringvaart. Het betreft hier droogmakerijen. Veelal zijn de laagten ontstaan door het afgraven van klei. Nadat het afgraven stopgezet werd, liepen deze laagten

De Grote Kerkstraat ligt op een van de terpen van Leeuwarden, foto Rob de Groot

Buisman's eendekool bij het Sierdswiel, foto Rob de Groot

Het beroemde bruggetje van Bartlehiem, foto Rob de Groot

liepen vol met water. Dit is in de naam van de polders ook terug te vinden, b/v. Louwsmeerpolder, Hempensermeer polder en verder naar het zuiden het Greate Wergaster Mar en Lytse Mar. Deze meren zijn allemaal drooggemalen. In 1633 kreeg de Amsterdamse koopman Paulus Jansz. Kley toestemming om de laatste twee meren droog te malen. Droogmaken was in het algemeen een lucratieve onderneming. De voordelen waren duidelijk: van een waardeeloos stuk water maakte men land waar 25 jaar lang geen grondbelasting op betaald hoefde te worden. Maar gevaren lagen op de loer: zoute kwel of dijkbreuk. Zo stond het Louwsmeer 4 jaar nadat het droog gemalen was weer onder water. Het Louwsmeer is overigens het laagste punt van Oostergo (2,3 m - NAP).

Het droogmalen van het Hempensermeer werd vanwege de slechte kwaliteit van de bodem uitgesteld tot 1784. De Nauwe Greuns werd als ringvaart rond de polder aangelegd. Tegenwoordig is de polder een vogelreservaat met prachtige blauwgraslanden.

Wielengebied

Oostelijk van Leeuwarden ligt een laagveen-gebied. Hier vinden we de Grote en de Kleine Wielen. Deze plassen zijn ontstaan door middel-eeuwse verveningen. In talloze veenputten of petgaten werd veen gewonnen dat voor het overgrote deel naar Leeuwarden werd vervoerd. Via het Vliet kwam het de stad binnen. Deze petgaten werden later door oeverafslag vergroot en groeiden aaneen tot Kleine Wielen, Grote

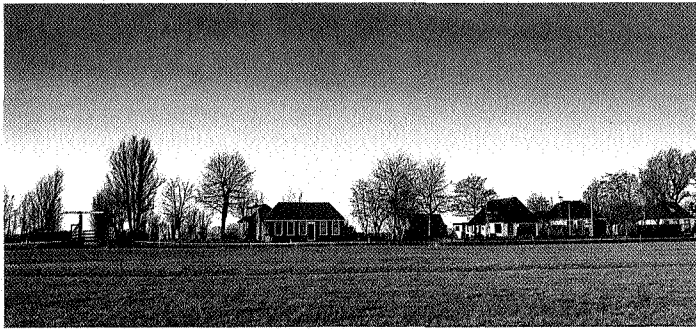
Wielen, Houtwielen en Sierdswiel.

De Kleine Wielen (het zuidelijke gedeelte) zijn in de jaren '60 omgebouwd tot recreatiegebied voor de stad Leeuwarden en zijn landschap-lijk nauwelijks interessant. Wel de moeite waard is een bezoek aan het pas geopende Otterstation.

De Grote Wielen en Sierdswiel zijn landschap-lijk gezien veel interessanter. Rondom de Grutte Wielen liggen de rietmoerassen, weide-gebieden (Ryptsjerksterpolder) en de twee een-denkkooien Gytsjerk- en Kobbekoai. Dit gebied is zeer waardevol waar men prachtig kan wandelen.

De Tsjerken

Langs de noord-west rand van de noordelijke

Tichelwurk, foto Rob de Groot

Wouden kunnen we een randverveningsgebied onderscheiden. De dorpen liggen op de overgang van het kleigebied en het voormalige hoogveengebied. Dit randverveningsgebied loopt van Sûwald via Aldtsjerk en de Dokkumer Wouden naar Kollum. Het gebied rond de dorpen Tytsjerk, Ryptsjerk, Gytsjerk, Oentsjerk en Aldtsjerk wordt gekarakteriseerd door kleine bosgebieden. Meestal betreft het voormalige landgoederen zoals de Vijversburg (Ryptsjerk), Staniasstate (Oentsjerk) en De Klinze (Aldtsjerk).

Bartlehiem

Wie kent niet Bartlehiem! Daar waar de Finkumer- en de Oudkerkervaart in Dokkumer Ee uitkomt ligt een verzameling huizen met de naam Bartlehiem. Bekend van radio en TV. De Elfstedentocht komt hier twee maal langs en is dus een ideaal punt voor de toeschouwers. De naam is een verbastering van het klooster Bethlehem dat rond 1170 werd gesticht. Het was één van de vele kloosters in Friesland. Na de Reformatie in 1580 werd het klooster gesloten en de bezittingen onteigend.

Tichelwurk

Bartlehiem en Wyns zijn twee dorpen die aan de Dokkumer Ee liggen. Halverwege deze twee

dorpen ligt aan de overzijde van de Ee Tichelwurk. Dit buurtschap herinnert aan de steenfabrieken. Knipklei is de grondstof van bakstenen en al vanaf ± 1250 worden er in het noorden van Friesland stenen gebakken. De techniek van het maken van baksteen was na de ondergang van het Romeinse Rijk in onze streken verloren gegaan. De monniken introduceerden deze industrie opnieuw.

Op veel plaatsen in Friesland is de knipklei afgeticheld (afgegraven) en verwerkt tot bakstenen. De knipklei voor Tichelwurk komt uit de nabijgelegen Steenhuisterpolder.

Skrédyk en Tjessingadyk

Na het jaar 1000 begint de Middelsee dicht te slobben. Vanuit het zuiden werd de Middelsee in een rap tempo ingepolderd. Een opsomming van een aantal dwarsdijken illustreert dat. De Krinzer Arm tussen Oosterwierum en Rauwerd: ca. 1240 De Boxumerdyk tussen Goutum en Boksum: ca. 1275

Tjessingadyk ten oosten van Beetgumermolen, foto Rob de Groot

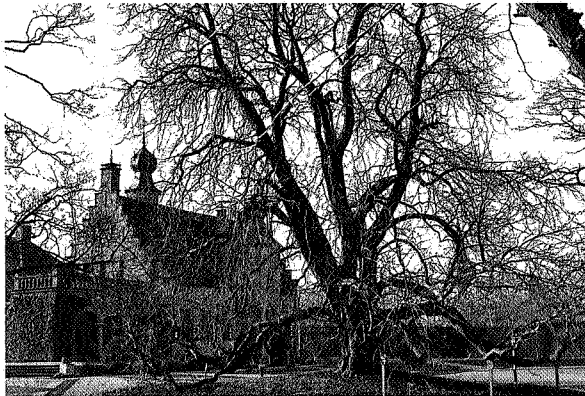
De Tjessingadyk, direct ten zuiden van Jelsum: ca. 1285

De Skrédyk van Cornjum-Stiens naar Beetgumermolen: ca. 1300

Een klein stukje van de Tjessingadyk ligt er nog, de rest is verdwenen bij de aanleg van het vliegveld. De Skrédyk is duidelijk als dwarsdijk in de Middelsee-boezem te herkennen.

Beetgumermolen

In het noorden van Westergo het gedeelte van Friesland ten westen van de Middelsee ligt een aantal evenwijdige wallen. Deze kwelder- en oeverwallen zijn allemaal noordoost-zuidwest gericht. Ze steken ± 50 cm boven hun omgeving uit. Door deze geringe hoogteverschillen zijn ze moeilijk in het landschap te herkennen zijn. Het feit dat ze toch goed zichtbaar zijn komt omdat ze bestaan uit lichte zavel. Tussen de ruggen bestaat de grond uit zware knipklei. Hierdoor krijgt men een afwisseling van landgebruik; akkerbouw en tuinbouw op de ruggen en grasland tussen de rug-

Poptaslot te Marssum, foto Rob de Groot

gen. De bewoning concentreert zich hoofdzakelijk op de ruggen en accentueert het verschil.

Marssum

Ten westen van Leeuwarden ligt Marssum. Aan de kerk te zien is het dorp in de middeleeuwen nogal belangrijk geweest. Wellicht heeft dit te maken met de ligging aan de Middelsee (havenplaats). De kerk is in eerste aanleg 11e of 12e eeuws. Dit is goed te zien aan de tufstenen die in de kerk verwerkt zijn. Het bakstenen gedeelte dateert uit de 13e eeuw, evenals de toren. Het gebouw heeft twee fraaie ingangen. De nabijheid van het Poptaslot heeft zijn invloed op de interieur van de kerk gehad; van binnen lijkt de kerk op een slotkapel. Het Poptaslot is in 1631 ingrijpend veranderd en in de 18e eeuw is er een vleugel aangebouwd. De toren met de 'siepel' is ook in 1631 gebouwd. Toen heette het slot nog Heringa State naar zijn eigenaar. In 1687 kocht de rijke Leeuwarder jurist Hendricus Popta de state. Hij liet in

1713 aan de noordzijde het vrouwengasthuis bouwen. Aan de achterzijde ligt het kaatsterrein.

Nylanden

De weg van Marssum naar Goutum voert over Ritsumazijl en de Boxumerdyk naar de Nieuwlanden. Op veel plaatsen in Friesland vinden we polders met de namen Oud- en Nieuwland.

Ten zuiden van Leeuwarden vinden we de polder het Huizumer- en Goutumer Nieuwland. Dit nieuwland is ingepolderde Middelsee. In de Nieuwlanden treffen we eigenlijk geen dorpen aan en het gebied is erg open. Midden door het Nieuwland ligt de Zwette, de grens tussen Oostergo en Westergo. Dwars op de Zwette liggen de wegen. Opvallend aan de Nieuwlanden is verder de min op meer rationele verkaveling. Wanneer men zich in het Nieuwland bevindt is het Oudland goed te herkennen met zijn met bomen gemarkeerde wegen.

Goutum aan de Wirdumervaart, foto Rob de Groot

Goutum

Dit dorp ligt in het Oudland. Dit is goed te zien aan het grillige verloop van de waterwegen, zoals het meanderende Wirdumerdiep, dat tot in de stadswijk Aldlân-West goed te volgen is. De kerk van Goutum is vroeg romaans. De noordwand is het best bewaard gebleven en bestaat uit afwisselend liggende en staande blokken tufsteen, later verhoogd met kloostermoppen. De toren is uit de 16e eeuw.

Opgave excursie

De excursie rond de Leeuwarden vindt plaats op zondag 1 mei 1994. Vertrek om 9.30 uur vanaf het hoofdstation te Groningen. Rond 10.30 uur aankomst bij het hoofdstation in Leeuwarden. De excursie wordt ingeleid met een dialezing en koffie. Omstreeks 13.00 uur lunchpauze in Wyns en hier worden de excursiegangers met het pontje over de Dokkumer Ee gezet. Om ca. 16.30 uur terug bij het station Leeuwarden en een uur later in Groningen.

Opgave en inlichtingen: Perception Edukatief, Warmoesstraat 44, 9724 JM Groningen, tel. 050-182580, giro 672357. Kosten f 60,- per persoon (incl. koffie en lunch). **Nb**